

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ГРОМАДСЬКІ ВІРОСПОВІДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ НЕФОРМАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

FAITH-BASED NGOS OF UKRAINE AS SUBJECTS OF NON-FORMAL PEDAGOGICAL EDUCATION

Стаття присвячена аналізу сучасних наукових підходів до класифікації громадських організацій (ГО) та теоретичному обґрунтуванню поняття «віросповідна громадська організація».

З'ясовано, що базовими ознаками неурядових організацій є самостійність, неприбутковість, добровільність і альтруїзм. Охарактеризовано критерії класифікації громадських організацій, як-от: порядок здійснення легалізації; організаційна структура та характер членства; суб'єкт діяльності; мета створення і діяльності; сфера суспільного життя, у якій діє відповідна організація тощо. Встановлено, що чинник віросповідності громадських організацій є вагомим у зарубіжній науковій літературі, проте він не визнається як вагомий критерій класифікації громадських організацій в українських юридичних та політологічних дослідженнях.

Для забезпечення однозначності розуміння функцій і місії громадських організацій віросповідного спрямування запропоновано ввести до законодавчих документів України поняття «громадські віросповідні організації» (ГВО), визначити їх як громадські організації, громадська чи благодійна діяльність яких ґрунтується на вченні та принципах певної віросповідної традиції. Віросповідна спрямованість громадських організацій зумовлюється особистою віросповідністю людей, які визначають мету, зміст, форми і методи діяльності громадських організацій. На основі аналізу норм українського законодавства встановлено, що громадська віросповідна організація має право надавати освітні послуги шляхом організації освітнього процесу в умовах неформальної освіти. Релігійну спрямованість освітніх та соціальних програм громадських організацій різних рівнів віросповідності рекомендовано досліджувати за допомогою таксономічної моделі Р. Сайдера і Х. Унрух, які запропонували такі критерії оцінки: (а) релігійне середовище (місце проведення програми, назва, релігійні символи); (б) релігійний зміст програми; (в) основна форма інтеграції релігійного змісту у програму; (г) очікуваний зв'язок між релігійним змістом і бажаним результатом.

Доведено, що віросповідні громадські організації, що провадять діяльність, спрямовану на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу в системі формальної

та/або неформальної освіти, можна вважати суб'єктами освітньої діяльності.

Ключові слова: громадські віросповідні організації, неформальна педагогічна освіта, суб'єкт неформальної педагогічної освіти, віросповідність, релігійна спрямованість освітніх програм.

The article is devoted to the analysis of current scientific approaches to classification of NGOs and the theoretical substantiation of the concept of "faith-based NGO".

It has been found that the basic characteristics of non-governmental organizations are independence, non-profit, volunteering and altruism. The criteria for classification of NGOs are characterized, namely: legalizing procedure; organizational structure and nature of membership; founding entity; mission statement; public life spheres where the organization operates, etc. To ensure unanimous understanding of the functions and mission of NGOs with faith-based orientation, we propose introducing the concept of "faith-based NGOs" (FBOs) in the legislative documents of Ukraine. We identify them as NGOs whose public or charitable activities are based on the teachings and principles of a particular religious tradition. Faith-based orientation of NGOs is determined by the personal faith of people who determine the purpose, content and forms and methods of NGOs' activities.

Based on the analysis of the norms of Ukrainian legislation, it has been established that FBOs have the right to provide educational services by organizing educational process in the context of non-formal education. It is recommended to study religious orientation of educational and social programs of FBOs of different levels of religiosity with the help of the taxonomic model of R. Sider and H. Unruh who proposed the following evaluation criteria: (a) religious environment (building, name, religious symbols); (b) religious content of program; (c) main form of integration of religious content with other program components; (d) expected connection between religious content and desired outcome.

We prove that faith-based organizations that carry out activities aimed at organizing and providing educational process in the system of formal and/or non-formal education can be considered subjects of educational activities.

Key words: faith-based NGOs, non-formal pedagogical education, subject of non-formal pedagogical education, being faith-based, religious orientation of educational programs.

УДК [2: 061.23]: 371.398

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/41/1.1>

Бринь Л.І.,
аспірантка кафедри педагогіки,
адміністрування та спеціальної освіти
Державного закладу вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Закон України «Про освіту» (2017 р.) законодавчо закріпив поняття «неформальна освіта дорослих» як невід'ємну складову частину національної системи освіти, розширив тим самим звичні,

роками вживані поняття «педагогічна діяльність», «освітня діяльність», «освітній процес», увів низку нових, дотичних до досліджуваної нами тематики, як-от «здобувач освіти», «освітня послуга», «суб'єкт освітньої діяльності».

Це створило умови як для визнання неформальної освіти дорослих, так і для доступу широкого кола фізичних осіб і організацій до надання освітніх послуг у зазначеній галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Громадські організації (далі – ГО) та їхня діяльність стали предметом наукових досліджень Є. Базовкіна, В. Кременя, О. Лісничук, В. Андрущенко, О. Ярош та інших. Класифікації цих організацій здійснили у своїх працях В. Головенько, В. Кравчук, М. Менджул, Л. Усаченко, О. Хуснутдінов та інші.

Зарубіжні вчені Г. Кларке, М. Кларке, М. Дженнінгс, К. Ракоді поклали в основу класифікацій ГО чинник релігії та віросповідності, виділили в окрему групу недержавних організацій громадські віросповідні організації (далі – ГВО) (англ. faith-based organizations), виявили їхню роль у розвитку громадянського суспільства та вирішенні гуманітарних проблем у рамках досягнення цілей сталого розвитку, визначених ООН.

Особливості ГВО, що відрізняють їх від світських надавачів соціальних і освітніх послуг, розглянуті в дослідженнях Р. Джеймса, М. Торрі, Дж. Адкінса, Л. Окчіпінті, Т. Хефферан. Класифікації ГВО запропоновані в роботах С. Монсма, Т. Джевонс, Г. Кларке, Р. Сайдера та Х. Унрух.

Різні аспекти діяльності ГВО досліджені в дисертаціях Дж. Маклафліна [6] («Віросповідні організації в Новій Зеландії: дослідження впливу віросповідності на відносини ГВО з донорами» (2011 р.)), Дж. Маклея [5] («Чи має значення віра? Порівняння віросповідних та світських міжнародних неурядових організацій, які надають гуманітарну допомогу» (2011 р.)), З. Захруда [17] («Приховані агенти: віросповідні організації (ГВО) на палестинських територіях» (2012 р.)).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри вагомість та наукову глибину наявних наукових досліджень із проблем ГВО, дотепер залишається не досить обґрунтованою соціальна роль ГВО як суб'єктів неформальної освіти дорослих, не здійснено цілісного аналізу їхньої діяльності щодо надання освітніх послуг.

Мета статті – проаналізувати сучасні наукові підходи до класифікації ГО, здійснити теоретичне обґрунтування поняття «віросповідна громадська організація», охарактеризувати цю організацію як суб'єкт неформальної освіти дорослих.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна діяльність визначається в Законі «Про освіту» [26] як інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або *самозайнятої особи* у формальній та/або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей. Освітню діяльність провадить *суб'єкт освітньої*

діяльності, вона спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті. Тим самим Закон закріплює норму, що освітній процес як система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей, може відбуватися в умовах неформальної освіти. Єдиною відмінністю від формальної освіти (згідно зі ст. 8 згаданого Закону) є те, що неформальна освіта «не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій».

Окрім того, Закон увів у правове поле поняття «суб'єкт освітньої діяльності», визначив його як «фізичну або юридичну особу (заклад освіти, підприємство, установа, організація), що провадить освітню діяльність».

У процесі вивчення громадських віросповідних організацій як суб'єктів освітньої діяльності необхідно визначити поняття «громадська організація», розглянути підходи до класифікації громадських організацій.

Визначення громадської організації закріплене Законом України «Про громадські об'єднання» [25]. Згідно із цим Законом громадською організацією є добровільне об'єднання фізичних осіб для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, інших інтересів (ст. 1.1).

Поняття «громадська організація» є традиційним для української наукової літератури і практики, натомість в іноземній науковій літературі та нормативних актах уживають термін «неурядова організація».

Неурядові організації (далі – НУО) (від англ. Non-governmental organizations – NGO's) – об'єднання людей із метою задоволення їхніх різноманітних інтересів. НУО створюється з ініціативи самих громадян і не має на меті отримання прибутку. Їх існування виражає прагнення людей самим впливати на своє життя й на оточення. Неурядові організації створюють для людей можливість брати безпосередню участь у вирішенні тих проблем, які хвилюють їх найбільше. Наявність неурядових організацій, які реалізують різноманітні ініціативи громадян, вважається ознакою розвиненого громадянського суспільства [28, с. 229].

До НУО можна також віднести благодійні організації. Це недержавні організації, що здійснюють благодійну діяльність відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [24].

Благодійну діяльність Закон визначає як добровільну особисту та/або майнову допомогу для досягнення визначених цим Законом цілей, що не

передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара.

Цілями благодійної діяльності є надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах благодійної діяльності, визначених Законом, а також розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах. Одна зі сфер – це освіта. Благодійна діяльність може здійснюватися як у забезпеченні матеріально-технічними ресурсами (будівлі, обладнання тощо), навчальними матеріалами, так і в організації та проведенні освітніх заходів.

У науковій літературі висвітлено різні критерії класифікації громадських організацій, як-от: порядок здійснення легалізації; організаційна структура та характер членства; суб'єкт діяльності; статус та територія дії; мета створення і діяльності; сфера суспільного життя, у якій діє відповідна організація, спосіб обліку членів тощо [18, с. 49; 20, с. 134; 22, с. 48].

М. Менджул [23, с. 39–41] пропонує поділяти громадські організації за такими критеріями:

1) за суб'єктним складом (тобто за ознакою, що об'єднує їхніх членів, – віком, професією, статтю тощо, зокрема: дитячі, молодіжні, жіночі організації, організації інвалідів, ветеранів, підприємців та інші);

2) за сферою діяльності (правозахисні, освітні, культурні, творчі, спортивні, екологічні тощо);

3) за статусом чи територією діяльності (місцеві, регіональні, усеукраїнські та міжнародні);

4) за способом обліку членів: а) такі, що мають фіксоване індивідуальне членство; б) ті, що не мають фіксованого індивідуального членства;

5) за способом легалізації (легалізовані шляхом реєстрації (набувають статусу юридичної особи) та повідомлення про заснування (не набувають прав юридичної особи));

6) залежно від мети створення та діяльності (можна виділити суспільно корисні (створені та

діють із різними суспільно корисними цілями, зокрема: охорони прав людини, розвитку науки, мистецтва, культури, освіти, надання соціальних послуг тощо) та приватно корисні (створені та діють із метою досягнення цілей та в інтересах суто своїх членів) ГО);

7) за кількістю членів (громадські організації можуть бути масові (як-от профспілки) та звичайні) тощо.

В. Кравчук [21, с. 87–88] зазначає, що існує також класифікація недержавних громадських організацій за напрямками їхньої діяльності (за М. Менджулом, «сферами»). За цим критерієм усі недержавні громадські організації, зокрема і благодійні фонди, дослідниця групує в сім блоків за такими напрямками, як: 1) права людини; 2) професійна діяльність; 3) поліпшення соціально-економічного становища країни; 4) сім'я та діти; 5) захист здоров'я населення та навколишнього середовища; 6) освіта; 7) культура.

Вітчизняні вчені-юристи та політологи побіжно згадують релігію або релігійні цінності у класифікації ГО. Зарубіжні ж учені не лише беруть до уваги чинник релігійності/віросповідності у класифікації ГО, а й виділяють окрему групу недержавних організацій – громадські віросповідні організації. В 70-х рр. ХХ ст. цей термін набув поширення в документах ООН, державних агенцій США та європейських країн зі сприяння розвитку та надання благодійної допомоги. Наукова дискусія стосовно сутності ГВО посилилася в 90-х рр. у зв'язку з рішенням уряду США про державне фінансування соціальних і освітніх послуг, які надаються НУО (ГВО також). Очевидно, що регуляторні органи, керівники та наглядові ради організацій, співробітники, учасники програм, донори та партнери зацікавлені у формалізації того, з яким типом НУО вони мають справу.

Цей інтерес відобразився у продукуванні різних визначень ГВО, зафіксованих в основних світових та регіональних зарубіжних документах (Табл. 1).

Таблиця 1

Визначення ГВО, зафіксовані в зарубіжних нормативно-правових документах

Автор	Визначення ГВО
Група науковців та експертів США [16] (2003 р.)	Будь-яка структура, яка позиціонує себе як мотивована релігійними переконаннями або заснована на них.
Г. Кларке, М. Дженнінгс [2] (2008 р.)	Організація, яка черпає натхнення та керівництво своєю діяльністю із вчення та принципів певної віросповідної традиції або з певного тлумачення чи розуміння в межах цього віросповідання.
Фонд народонаселення ООН [3] (2009 р.)	Релігійна, віросповідна група та/або натхненна вірою група, яка діє як зареєстрована чи незареєстрована неприбуткова установа.
Об'єднана програма ООН із ВІЛ/СНІД або ЮНЕЙДС [10] (2009 р.)	Неурядова організація, у якій віросповідність впливає на її діяльність.
ЮНІСЕФ [9] (2012 р.)	Іноді називають віронатхненною організацією (англ. FIO – faith-inspired organization), заснованою на принципах і цінностях певної віри
М. Торрі [13] (2014 р.)	організацією, основною метою якої не є релігія, але яка певним чином пов'язана з релігійною організацією чи традицією.

І науковці, і експерти ООН визначають ГВО як організовану групу, яка заснована на принципах певної віри, мотивована певними релігійними переконаннями та керується ними у своїй діяльності. Фонд народонаселення ООН [3] зазначає, що така організація може діяти як зареєстрована чи незареєстрована неприбуткова установа. Однак основною метою діяльності ГВО не є релігія [13].

ГВО як групу недержавного сектору визначає, на думку Р. Джеймса, несвітська, базована на віросповідних цінностях членів чи засновників ГО, природа організації [15]. К. Болл і Л. Дунн [1] вважають, що ГВО мають такі ж базові ознаки, як і звичайні «світські» ГО, як-от: самостійність, неприбутковість, добровільність і альтруїзм; але водночас вони вирізняються своїм зв'язком із певною релігійною структурою, віровченням або громадою віруючих.

Проведений нами аналіз англійських наукових джерел засвідчив, що ГВО можуть існувати в різних організаційних формах. Цей термін різні автори вживають стосовно широкого кола організацій: від національних деномінаційних церковних союзів або об'єднань незалежних церков до місцевих церковних громад, розмаїття богословських освітніх установ та біблійних шкіл, місіонерських відділів у церквах, міжнародних благодійних агентств, союзів студентів-християн, парацерковних громадських організацій соціального, просвітницького чи благодійного характеру, асоціацій християнських недержавних організацій. Тобто, згідно із законодавством України, частину з них можна визначати як релігійні організації, що здійснюють свою діяльність у рамках Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [27], а частину – як ті, що керуються Законом України «Про громадські об'єднання» [25]. Для забезпечення однозначності розуміння функцій і місії ГО віросповідного спрямування пропонуємо ввести до законодавчих документів України поняття «громадські віросповідні організації» (далі – ГВО), визначити їх як ГО, громадська чи благодійна діяльність яких ґрунтується на вченні та принципах певної віросповідної традиції. Це сприятиме уникненню непорозуміння із термінами та гармонізації українського законодавства з європейським і світовим.

Віросповідність як належність до певної релігії є характеристикою окремої людини, тобто засновники, керівники, члени громадських організацій є носіями певних «цінностей, серед яких Боже-ствений закон, заповіді, настанови релігійних авторитетів, моральні і суспільні вимоги, наявність релігійних уявлень, переконань тощо» [19, с. 133]. Віросповідна спрямованість громадських організацій зумовлюється особистою віросповідністю людей, які визначають мету, зміст, форми і методи діяльності ГО.

Віра – це глибоко особистісне явище. Кожна людина усвідомлює та практикує свою віру власним, багато в чому подібним до єдиновірців, але водночас і відмітним способом. Окремі особистості й організації своєрідно практикують та виражають віросповідність у своїй діяльності, по-різному ставляться до її проявів. Тому будь-яка уніфікація розуміння змісту діяльності ГВО в Україні зумовлює небезпеку його спрощення.

Підкресленню специфіки діяльності ГВО сприяють авторські класифікації за типами і видами та виміри для віднесення громадської організації до віросповідних.

Так, С. Монсма [7] визначив перелік релігійних атрибутів та практик, що включені закладами соціального забезпечення й освітніми організаціями, і оцінив ГВО як високі, середні чи низькі за шкалою релігійних практик. Ним обґрунтовано шкалу для розрізнення програм, що інтегрують певні віросповідні елементи, та програм, що відділяють релігійні види діяльності від соціальної роботи [8].

Т. Джевокс [4] запропонував сім вимірів для визначення громадської організації як «віросповідної», спираючись на прикладну організаційну теорію, як-от: (а) самоідентичність організації; (б) підбір учасників організації (співробітники, волонтери, спонсори та клієнти); (в) джерела ресурсів; (г) цілі, продукти та послуги (зокрема, «духовні технології»); (ґ) обробка інформації й ухвалення рішень (наприклад, покладання на молитву та релігійні заповіді для провладу); (д) розвиток та розподіл організаційних повноважень; (ж) організаційні сфери (зокрема, партнери програми). Для кожного виміру організація може бути розміщена у спектрі від найменшого до найбільш віросповідного.

С. Сміт і М. Сосін [12] за допомогою інституційного аналізу виявили, як громадські організації, що надають соціальні й освітні послуги, сполучуються з вірою (як вони пов'язані з конфесіями чи іншими релігійними групами), чи впливає віросповідне «єднання» на структуру надання послуг. Таке «єднання» можна описати трьома основними вимірами. *Ресурсна залежність* вказує на частку фінансування та персоналу з релігійних джерел. *Вплив* належить до бюрократичного або нормативного контролю, який релігійні установи здійснюють над організацією (наприклад, через офіційну приналежність). *Організаційна культура* відображає кореляцію релігійних і світських впливів на професійні цінності, світогляд працівників, регулює методологію надання послуг. Організації можуть бути розміщені за шкалою від високого до низького рівня кореляційних зв'язків у кожному із цих вимірів.

Х. Унрух [14] класифікувала релігійні елементи, які можуть бути наявні у процесі надання соціальних і освітніх послуг. Ці елементи слугують для

створення релігійного середовища, передачі релігійних цінностей, донесення релігійного послання клієнтам або залучення клієнтів до релігійної діяльності. Релігійні елементи програми поділяються на дев'ять категорій, як-от: опис/презентація організації чи програми, священні предмети, запрошення до релігійної діяльності, молитва, використання священних текстів, поклоніння, особисті свідчення, релігійні вчення та запрошення до особистої посвяти у вірі. Із цієї моделі випливають п'ять стратегій включення релігійних елементів до програми надання соціальних та/чи освітніх послуг: інтегровано-обов'язкова, інтегровано-необов'язкова, детермінована взаємодією, запрошувальна й імпліцитна.

У співпраці з Р. Сайдером Х. Унрух розроблено класифікацію «Релігійна спрямованість соціальних та освітніх послуг в організаціях та їхніх програмах» [11]. Запропонована авторами типологія складається із двох частин, як-от: релігійна спрямованість організацій та релігійна спрямованість їхніх освітніх/соціальних програм. Цей поділ зумовлений тим, що та сама організація може проводити програми з різним рівнем релігійної спрямованості. Класифікація виділяє 5 видів віросповідних організацій додатково до світської ГО. Розглянемо ці категорії:

1. **Пронизані вірою:** релігійна спрямованість очевидна на всіх рівнях: місія, кадрове забезпечення, управління та джерела фінансування. Віросповідний вимір вважається ключовим для ефективності соціальних та/або освітніх програм.

2. **Зосереджені на вірі:** засновані з релігійною метою, залишаються міцно пов'язаними з релігійною спільнотою, віросповідність чи належність до спільноти віруючих є чіткою вимогою для керівних структур та більшої частини колективу, але учасники соціальних та/або освітніх програм можуть легко відмовитися від релігійних елементів.

3. **Пов'язані з вірою:** зберігають вплив засновників, але не вимагають, щоб співробітники мали релігійні переконання або брали участь у релігійних практиках (за винятком деяких випадків, наприклад, членів правління та керівних посадових осіб). Хоча соціальні та/або освітні програми можуть мати невисокий рівень релігійного змісту або він узагалі не простежується, та можуть підтримувати віру загалом і створювати доступ учасників до духовних ресурсів.

4. **Мають віросповідне походження:** виглядають і діють, як світські НУО. Вони мають історичне коріння в певній віросповідній традиції. Релігійні переконання можуть спонукати деяких співробітників чи волонтерів до вибору працювати в даній організації, але це не враховується під час прийняття їх на роботу. У соціальних та/або освітніх програмах немає явно релігійного змісту, за винятком, можливо, місця проведення,

не очікується, що для досягнення бажаного результату потрібні релігійні переживання або духовні зміни.

5. **Світсько-віросповідні партнерства:** ситуації, коли світська установа об'єднує зусилля з ГО явної релігійної спрямованості. Зазвичай світська сторона бере на себе адміністративне управління, а програма значною мірою спирається на волонтерів від віросповідної сторони. У програмній діяльності немає явної релігійної змісту, віросповідні партнери іноді додають релігійні ресурси та практики.

Класифікація Р. Сайдера та Х. Унрух виявляє способи зовнішнього виразу віросповідності – такі, які можна емпірично дослідити у громадських організаціях та їхніх освітніх і соціальних програмах. Для наших майбутніх досліджень неформальної освіти дорослих у ГВО України особливий інтерес становить таксономічна модель, запропонована у другій частині згаданої класифікації, де автори пропонують такі критерії оцінки релігійної спрямованості освітніх та соціальних програм ГО різного рівня віросповідності:

1. Релігійне середовище (місце проведення програми, назва, релігійні символи).

2. Релігійний зміст програми.

3. Основна форма інтеграції релігійного змісту у програму.

4. Очікуваний зв'язок між релігійним змістом та бажаним результатом.

Висновки. Отже, за визначенням вітчизняних і закордонних дослідників, базові ознаки НУО такі: самостійність, неприбутковість, добровільність і альтруїзм. У науковій літературі трапляються різні критерії класифікації громадських організацій. Хоча чинник віросповідності ГО є вагомим у зарубіжній науковій літературі, він не визнається як вагомий критерій класифікації громадських організацій в українських юридичних та політологічних дослідженнях.

Для забезпечення однозначності розуміння функцій і місії ГО віросповідного спрямування пропонуємо ввести до законодавчих документів України поняття «громадські віросповідні організації» (ГВО), визначити їх як ГО, громадська чи благодійна діяльність яких ґрунтується на вченні та принципах певної віросповідної традиції. Віросповідна спрямованість громадських організацій зумовлюється особистою віросповідністю людей, які визначають мету, зміст, форми і методи діяльності ГО.

Згідно з українським законодавством ГВО має право надавати освітні послуги шляхом організації освітнього процесу в умовах неформальної освіти. Релігійну спрямованість освітніх та соціальних програм ГО різного рівня віросповідності можна емпірично дослідити за допомогою таксономічної моделі Р. Сайдера та Х. Унрух.

Отже, громадські організації, зокрема й віросповідні, що провадять діяльність, спрямовану на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу в системі формальної та/або неформальної освіти, можна вважати суб'єктами освітньої діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Ball C., Dunn L. Non-Governmental Organisations: Guidelines for Good Policy and Practice the Commonwealth Foundation. 1996. URL: <https://efc.issuelab.org/resource/the-commonwealth-foundation-non-governmental-organisations-guidelines-for-good-policy-and-practice.html>.
- Clarke G., Jennings M. Development, Civil Society and Faith-Based Organizations: Bridging the Sacred and the Secular. Basingstoke, UK : Palgrave Macmillan, 2008.
- Guidelines for engaging FBOs as agents of change : UNFPA. 2009. URL: <https://www.unfpa.org/resources/guidelines-engaging-faith-based-organisations-fbo-agents-change>.
- Jeavons T. Identifying characteristics of "religious" organizations: An exploratory proposal. *Sacred companies: Organizational aspects of religion and religious aspects of organizations* / J. Demerath III et al. (Eds.). New York : Oxford University Press, 1997. P. 79–95.
- Mcleigh J. Does Faith Matter? A Comparison of Faith-Based and Secular International Nongovernmental Organizations Engaged in Humanitarian Assistance. Clemson University. *All Dissertations*. 2011. P. 829. URL: https://tigerprints.clemson.edu/all_dissertations/829.
- McLoughlin J. Faith-Based Organisations in New Zealand: an Exploration of How Faith Affects Faith-Based Organisations' Relationships with Donors. Victoria University of Wellington, 2011. URL: <http://hdl.handle.net/10063/1942>.
- Monsma S. When sacred and secular mix: Religious nonprofit organizations and public money. Lanham, MD : Rowman & Littlefield, 1996.
- Monsma S. Working faith: How religious organizations provide welfare-to-work services. Philadelphia : University of Pennsylvania, Center for Research on Religion and Urban Civil Society, 2002.
- Partnering with Religious Communities for Children : UNICEF. 2012. URL: https://jlfic.com/wp-content/uploads/2017/07/Partnering_with_Religious_Communities_for_Children_UNICEF.pdf.
- Partnership with Faith-based Organizations: UNAIDS Strategic Framework : UNAIDS. 2009. URL: https://data.unaids.org/pub/report/2010/jc1786_fbo_en.pdf.
- Sider R., Unruh H. Typology of Religious Characteristics of Social Service and Educational Organizations and Programs. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 2004. № 33 (1). P. 109–134. DOI: 10.1177/0899764003257494.
- Smith S., Sosin M. The varieties of faith-related agencies. *Public Administration Review*. 2001. № 61 (6). P. 651–670.
- Torry M. Managing Religion: The Management of Christian Religious and Faith-Based Organizations. Palgrave Macmillan UK, 2014. DOI: 10.1057/9781137439284.
- Unruh H. Religious Elements of Church-Based Social Service Programs: Types, Variables and Integrative Strategies. *Review of Religious Research*. 2004. № 45 (4). P. 317–335. DOI: 10.2307/3511989.
- What is Distinctive About FBOs? How European FBOs define and operationalise their faith. *INTRAC*. 2009. URL: <https://www.intrac.org/resources/praxis-paper-22-distinctive-fbos-european-fbos-define-operationalise-faith/>.
- Working Group on Human Needs and Faith-Based and Community Initiatives. Harnessing civic and faith-based power to fight poverty. Washington, DC : Search for Common Ground, 2003.
- Zaghrou, Z. Hidden Agents: Faith-Based Organizations (FBOs) in the Palestinian Territories. University of Washington, 2012. URL: https://digital.lib.washington.edu/researchworks/bitstream/handle/1773/22855/Zaghrou_washington_0250E_11360.pdf.
- Биков О. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 354 с.
- Кондор В. Кореляція функціональних ролей сучасного протестантського віруючого (український і діаспорний контекст). *Українське релігієзнавство*. 2009. № 50. С. 131–137. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43948>.
- Конституційна держава та права людини й основоположні свободи: Україна та європейський досвід : монографія / О. Ващук та ін. Ужгород : Мистецька лінія, 2008. 348 с.
- Кравчук В. Взаємини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 229 с.
- Кравчук В. Деякі підходи до класифікації громадських організацій в Україні. *Вибори та демократія*. 2007. № 1 (11). С. 48–53.
- Менджул М. Цивільно-правовий статус громадських організацій : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2010. 200 с.
- Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. № 5073–VI. Дата оновлення: 25.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/5073-17#Text> (дата звернення: 09.11.2021).
- Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572–VI. Дата оновлення: 22.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 09.09.2021).
- Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VIII. Дата оновлення: 02.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 07.10.2021).
- Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987–XII. Дата оновлення: 31.01.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 10.11.2021).
- Шведа Ю. Політичні партії : енциклопедичний словник. Львів : Астролябія, 2005. 488 с.